

9/06
12, 1966/р-0
НА БІБЛІОТЕКА „СТУДЕНТСЬКОГО ШЛЯХУ“ Ч 3

ВОЛОДИМИР МИХАЙЛО ЯНІВ

БІЙ ПІД КРУТАМИ

1933

КРИЗА КРИЗОЮ — А СВЯТА СВЯТАМИ!

Не забуваймо українські жінки,
що найкращі святочні товари — споживчі й кольоніяльні
як також вина — церковне світло — кадило

продає від 50-ти літ

„НАРОДНА ТОРГОВЛЯ“

у своїх skleпах:

У Львові: Ринок 36, Личаківська 155, Більчевського 3, Городецька 23, Слодова 1 та в Станиславові, Перемишлі, Тернополі, Дрогобичі, Коломиї, Стрию, Снятині, Самборі, Бородах, Сяноці, Городенці, Боршеві, Золочеві, Збаражі, Косові, Мостиськах, Сокалі, Турці н/Стр. — На ВОЛИНІ: в Луцьку (з склади), Олиці та Володимирі.

З провінції просимо замовляти на окремих картках за 5 гр. в „Народній Торговлі“ Львів, Ринок ч. 36, живностеві пачки.

НАЙКОРИСНІШЕ, НАЙПЕВНІШЕ І НАЙЛЕКШЕ
умістите свої ощадности в золотих, долярах або в зол. в золоті

в Кооперативнім Банку „ДНІСТЕР“

у Львові, вул. Руська ч. 20.

Опроцентування вкладок РІЗДВЯНИХ, ФЕРІЯЛЬНИХ, ПРИДАНОГО і на УСАМОСТІЙНЕННЯ вище від опроцентування звичайних вкладок.

Хто що місяця складає в Кооперативнім Банку „Дністер“ готівку на ПРЕМІЙНУ КНИЖОЧКУ, може крім звичайних відсотків одержати на випадок вильосування нагороду від 25 до 100 золотих.

Вкладчикам з провінції висилає Банк для надсилання вкладок ощадностей БЕЗПЛАТНО складанки ПКО. Таксамо безплатно висилає Банк на бажання проспекти і інформації в справі щадничих вкладок.

ТЕЛЕФОНИ ЧЧ.: 80-50, 4-57.

На провесні великих днів!

НАРОДЕ УКРАЇНИ!

*Твоею силою, волею, словом утворилась
на українській землі
свобідна Українська Народня Республіка.*

(Слова IV. універсалу).

Зоріла Золота Заграда:
Здрігався світ під звуки сурм!
Широко залунала слава,
**Що нам воскресла вже держава,
Що Україна встала з тюрм!**

Гоїлися столітні рани,
Бо не царив вже кволий жах:
Лежали в поросі тирани,
Розірвано важкі кайдани,
Стеливсь в Майбутнє ясний шлях.

Заграли нам воскресні дзвони
І вже жертвенний, власний труд
Творив права, свої закони,
**Царив вже лад, а не проклони,
Своя влада, не царський кнут.**

СВІТОВА ВІЙНА.

Земля дрижала серед реву гармат, свисту куль, грюкоту гранат і пальби скорострілів. Горіла в огні **світової війни**. Стояли напроти себе два суцільні табори націй і держав. У різних частях світа велися кожного дня десятки завзятих боїв. Повторялася давня історична правда: **Війна мала рішити, хто мати-ме право володіти, а хто буде лише погноєм для чужого росту...** З найбільшим зусиллям наближали противники все ще невідомий вислід війни, бажаючи новою славою вкрити свої батьківщини. Ставало очевидним, що побідником буде не той, у кого більше війська, краще воєнне вивінування, багатші припаси поживи. Рішити мала **сила волі й видержалість нервів**. Рішити мала **віра в непоборні сили нації**. Зачати сумніватися в можливість виграної було однозначним з програною.

РОЗВАЛ ТЮРМИ НАРОДІВ.

І тому перша захиталася **Росія**. Аджеж не могло бути в неї тієї віри, що вела до побіди інші держави. Розідав її внутрішній нелад. Нагайка російського поліціянта мала заступити внутрішньо-національну спаяність. В „тюрмі народів“ нужденно животіли й ниділи десятки поневолених народів. Щоправда ще не всі з них усвідомили собі

своє завдання: жити самостійним і від нікого незалежним життям, — але їй не давали вони запоруки безоглядної посвяти, без якої немає перемоги. І ця внутрішня немічність приневолила Росію просити миру. А тимчасом будилась у поневолених народів національна свідомість і почуття окремішності. Наростало в них призабуте бажання: **розвиватися, могутіти й проявляти свою волю нарівні з іншими народами.** Під ударами гноблених влізливими зайдами націй валилась зненавиджена тюрма народів...

ПРОБУДЖЕННЯ УКРАЇНИ.

Пробудилась від вікового сну неволі й Україна. Пронісся над її степами золотий гомін волі. Йшла **революція**, яка валила старе життя, намагаючись на його місце ставити новий, кращий лад.

На далекій півночі, в чужій столиці, яка все пильно берегла цілості імперії („єдиної неділимої“ — як казали москалі), — **українське вояцтво** перше розвинуло жовто-сині прапори. В Петрограді стояв волинський полк, що складався з українців. Саме він перший відсвяткував свято **української самостійності**. Було це 12. березня 1917 р.

Такого величного й багатолюдного свята Петроград ще не бачив. Маніфестувало тоді 75 тисячів українського вояцтва й робітництва! Вітали українців у дні визволення представники інших поневолених народів. Це надало маніфестації величезного значіння, свято перемінилося в урочистий виступ народів, що непохитно бажали скинути осоружне ярмо.

Цим робом ставали українці **провідниками визволення всіх народів**. Була нагода до краю розбити й розторозити нашого відвічного ворога — Москву.

СЛІДАМИ ДРУЖИННИКІВ.

У рішучому виступі українського вояцтва, яке випередило тодішній політичний провід, бачимо відблиск великих задумів і плянів колишніх княжих дружинників. Їхні мрії вибігали поза землі, заселені українським народом. Вони захотіли втягнути інші народи в круг інтересів України, щоби служили їй цілям. Народи ті мали стати оборонним валом, що до нього мали розбитися ворожі хвилі, заки дійшли до України. Тому українські князі прибивали свої щити як знак свого володіння на брамах Царгороду. — Тому великий наш завойовник Святослав поневолював хозарів над Каспійським морем.

Довгі століття неволі присипали попелом забуття ті славні діла наших предків, які ставили їх на першому місці в усьому світі; — які поневолювали цілий світ подивляти хоробрість славних дружинників.

Довгі століття відібрали українцям **віру в свої сили**. Нація не могла здобути на зусилля, щоби **ціною крові своїх найкращих синів** добути собі волю, яка дозволилаб Україні вибороти втрачене передове місце. Перервана нитка традиції вимагала відсвіження. Нові криваві жертви мали струснути совістю народу й спрямувати його на той шлях, який веде **тільки до перемоги**. На тому шляху можуть стрі-

нути нас хвиливі невдачі. Але криваві етапи стають дороговказами, куди йти. Послідовне продовження змагань наблизить день Воскресення.

Але заки ще віджила традиція великих прадідів в кривавій жертві, пробудилася вона в політичній розумі найширших народніх верстов. Народні верстви щиро горнулися до війська, йдучи слідом запорожських козаків. Українське вояцтво, — український козак став на чолі революції. Цей провід зясовував програму революції; під ідейним проводом України мали визволятись усі інші поневолені народи. Збірним зусиллям тим краще можна було обезброїти Росію. Ті інші народи мали по визволенні стати охоронним валом, який відгородивби Україну від ворогів.

Визволившись з тюрми народів, українські революційні маси піднесли голосні кличі національних революцій. Нові права, нові закони, які відповідалиб життєвим вимогам України й душі та вдачі Українця, мала принести зі собою визвольна боротьба.

А найцінніше в тій боротьбі це те, що не була вона штучно викликана, насаджена, але була вона виявом волі широких верств. Волю цю зясовано словами в торжественнім акті, який проголошено 22. січня 1918 р.

ЧЕТВЕРТИЙ УНІВЕРСАЛ.

Про цю хвилину читаємо в одному з описів*:

„Суворо насупився Золотоверхий Київ.
Тяжку думу думав..
Згадував давні, — криваві літа.
Якось зловіщо сердився Дніпро:“

Над просторами України уносився могутий дух відродженої Нації, огненними язиками витав у серцях і душах тих, що зібрались цієї памятної ночі в салі Педагогічного Музею**, охоплюючи всіх у свої дужі, залізні рамена.

Засідання відкрив Голова Центральної Ради*** проф. Грушевський. Серед святочної тишини падали слова з уст сивоволосого старця, немов цілющий бальсам на серце України, прошите ножами ворогів.

Він між іншим сказав:

„Щоби дати правительству змогу заключити мир і охоронити свою країну, Рада постановила не відкладати найважніших справ до Українських Установчих Зборів, а оголосити рішення в четвертій Універсалі. Прошу Високий Збір вислухати його“.

Тоді гарячі оплески струснули цілою салею! Всі встали. Запанувала напружена тишина й увага. Проф. Грушевський читав урочисто, неначе Євангеліє у церкві:

* Популярна бібліотека „Студентського Шляху“, ч. 2. — Б. Орлик.

** В Педагогічному Музею мав своє приміщення Уряд.

*** Цебто суверен-начальник Української Народньої Республіки.

НАРОДЕ УКРАЇНИ!

Твоею силою, волею, словом утворилась на українській землі свободна Українська Народня Республіка. Здійснилась давня мрія Твоїх батьків, борців за волю і право робочого люду“.

Читання універсалу раз враз переривали гучні оплески й окрики: „Слава“! Слава! Хай живе самостійна Україна“!

І довго гомонять в ухах присутніх горді слова універсалу:

„Від нині Українська Народня Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною державою Українського Народу“.

Як прогомоніли останні слова, стояли ще всі немов та лава борців, що приймають благословення на бій, з огнем в очах, з розжареними лицами, з гордо піднесеним чолом. Всі вільні, сильні, дужі, від нікого незалежні господарі на власній землі, володарі у власній хаті.

Всіх охопила якась невимовна радість і гордість, пламенна любов України, тверда віра в себе, кипуча гарячою кров'ю сила.

Вся саля, тіни й духи забутих предків злилися в одну велику душу цілість, сімю вольну, нову.

Всі серця вдарили в один могутий воскресний дзвін.

Нечайно:

„Ще не вмерла“ — громом струснуло салю“.

Орда наступає.

*Та в трудну годину
народилась
Воля України.*

(Слова IV. універсалу).

Нечайно!... Що це? Що це чути?!

— Це знову наїзд диких орд!

На досвітках прийшлося збагнути

Питання: Бути чи не бути?!

Без війська, — без своїх когорт*!

БАГАТА УКРАЇНА Й МОСКОВСЬКІ ПУСТАРИ.

Проголошення самостійности занепокоїло москалів. Цеж було ясне, що без України не зможуть вони мати того значіння, яке мали досі. Погодитись з утратою України, це значило стільки, що добровільно зректись права мати рішачий вплив на світову політику й хід світових подій. Аджеж не даром звали соняшну Україну **житницею Росії**. Український врожай мав вижити всіх кацапів, які гинули з голоду на своїх непривітних-диких пустарах. Україна була вже здавна тою „**молоком і медом**“ текучою країною, яка манила до себе голодних сусідів. Безпереривно погідне, безхмарне, сине

* Когорта це назва відділу римського війська; „без своїх когорт“ значить „без своїх боевых частин“, — „без своєї збройної сили“.

небо і **золоте**, могутнє сонце, як прообраз вічної, незнищимої й непоборної сили, були питомі для **країни золото-блакитних прапорів**. Москалі не хотіли добровільно присудити себе на голодування. Не хотіли вони зректися й інших природних багатств: копалин, заліза й угля, без яких немає промислу й без яких не дасться вести **модерної війни**.

БОРОТЬБА ЗА ПЕРШЕНСТВО НА СХОДІ.

А зрештою москалі не могли не бачити, що Україна не тільки сама визволяється, але що під її проводом ідуть всі інші поневолені народи. Москалі, що привикли бачити себе **володарями одної шостої частини світу**, не могли вдоволитися скромною ролюю, **не могли обмежитися лише до земель, заселених москалями**. Бо не могли не добачити, що скорше чи пізніше **мусить прийти між ними й українцями до тої рішучої зустрічі**, яка мала нам — Українцям або їм віддати володіння над цілим Сходом. Передбачаючи те, воліли вони **приспішити цей удар**. Воліли вони боротись з Україною тоді, коли вона була ще слабою й коли їй можна було ще побороти, коли Україна мусіла ще й з іншими провадити в тому самому часі війну.

МИРОВІ ПЕРЕГОВОРИ В БЕРЕСТЮ.

Про ослаблення свого значіння після проголошення акту з 22 січня 1918 р. переконалися москалі негайно підчас мирових переговорів, які вели вони з т. зв. осередніми державами в Берестю Литовським над Бугом. Осереднім державам залежало на тому, щоби ослабити противний військовий табор. Тому зрадили вони революцією, яка струснула Росією й приневолила її просити мира. Цеж уступав противник, який розпоряджав **найчисленнішою армією** й увязнював німцям багато сил на східньому (протимосковському) фронті. Крім того осередні держави сподівалися, що в Росії **найдуться ще багаті припаси збіжжя**. Тому ставили Росії догідні умови мира, бо в осередніх державах зачинався вже тоді голод. По заключенні мира сподівалися дістати **українське збіжжя** від Росії.

Але як Україна проголосила самостійність, осередні держави відразу **перестали числитися з Росією, а зачали переговори з Україною**. Були це перші держави, які визнали й урядовим актом ствердили самостійність України. (9. лютого 1918 р.).

БІЛЬШОВИЗМ НА УСЛУГАХ МОСКАЛІВ.

Але завернути історії взад не можна. Не було вже сили, яка булаби могла знищити свідомість українців та інших визволених народів. Ніщо не могло спинити революційного завзяття зрушеної з місця української стихії. І не бувби на Україні ніхто вдержався, коли хотівби йти проти народньої волі, коли голосивби кличі зєдинення з Росією.

І тому москалі назверх нібито зреклися ідеї „єдиної-неділимої“. Устами свого тодішнього уряду, який опинився в руках російських більшовиків, проголосили вони право на самовизначення всіх народів аж до відділення їх від Росії. Але рівночасно голосили вони **крайні**

соціяльні кличі, котрих не мали наміру ніколи здійснити. Обіцували вони зміну земельного устрою, яка була позірно кориснішою від тої, яку проголосив український уряд. Дехто із українців завагався.

В той спосіб змінляли більшовики **характер революції**. Намагались вони національні революції, які мали принести **визволення поневоленням Москвою Націям, перемінити на соціяльні**, які мали змінити лиш внутрішній устрій російської імперії. Змінляли вони **лише уряд**, лише класу володіючих. На місце давних багачів, поміщиків, фабрикантів і т. п. приходили робітники. На місце аристократичного уряду приходив уряд пролетарський.

В той спосіб завдяки крайности голошених соціяльних кличів, дозволив більшовизм москалям ослабити **розгінну силу поневолення народів**, притупити смертельне для московської імперії вістря національної революції. На місце царського **російського** режиму мала прийти диктатура **російського** пролетаріату.

Зайве додавати, що це не було ніколи вдалося, як би не було одночасно й клича „про самостійність“.

ДВА УКРАЇНСЬКІ УРЯДИ.

Щоби надати цьому кличеві деяких позначок дійсности, сотворили москалі окремий „український уряд“. Найсоромніше це те, що найшлися такі українці, які **за юдин гріш, за почеси згодилися стати наймитами Москви** й поневолювати Україну. Були це ті „недолюдки“, про яких Шевченко у віщому натхненню пророкував, що вони гірш ката розпинатимуть Україну, що із її ребер замість пива праведную кров точитимуть... — Яких Шевченко взивав **схаменутись**, „бути людьми“, бо в противному випадку, „лихо Вам буде“. Тим наймитам предсказав Він **суд революційної України**, коли заговорить і Дніпро і гори...

А щоби уряд зложений з тих малоросів-наймитів-рабів був у всьому слухняний Москві, зробили столицею червоної України Харків. На всякий випадок був він ближче Московії й кацапські впливи були тут сильніші ніж в серці українського життя й культури — Київі. Таким робом поруч **законного** уряду свобідної України — побіч **Центральної Ради**, яка постійно перебувала в Київі, був ще й насаджений Москвою „уряд“ запродавців, які в Харкові слухали приказів з червоного Кремлю.*

МОСКОВСЬКИЙ НАЇЗД.

Чорні хмари нависали над Україною.

Цей самий четвертий універсал, який сповіщав світові самостійність України, повідомляв рівночасно горожан про ті труднощі, які мав побороти молодий уряд. Читаємо в ньому, що „Петроградське правительство народніх комісарів (—так назвався новий уряд російської імперії—) виповів війну Україні, щоби повернути **Вільну**

* Кремль це назва московського замку в Москві. Давніше був він місцем осідку царів. Тепер це власність більшовицьких диктаторів.

Українську Республіку під свою владу і посилає на наші землі свої війська — червону гвардію більшовиків“.

Бо „в трудну годину народилась Воля України“.

С к о н ф і с к о в а н о

КРУГОМ КИЇВА ЗАЛІЗНИЙ ВАЛ.

У проводі московської орди стояв **Муравйов**. Залежало йому головню на захопленні Києва. Тому окружав він Київ залізним перстеном своїх банд. З північного сходу від Курська наступав Ремігов. З полудневого сходу йшов **Єгоров**. 19. січня захопив він Полтаву, 24. січня Ромодан. Від заходу на лінії Жмеринки й Козятина грабили частини давнього гвардійського корпусу. Щоби уявити собі силу москалів, то підставою до цього обчислення може послужити телеграма Муравйова до центральних властей. Називав він імення одного з підкомандних Єгорова — Берзіна. Під його командуванням оставало **3.000 салдатів, 400 матросів та 12 гармат**. Перед цією силою уступила жмінка гайдамаків з **Бахмача, куди негайно перенісся штаб Муравйова**. В Бахмачі об'єдналися всі більшовицькі сили, щоби повести наступ на Київ.

Тому українська розвідка, яку переводив один з учасників крутянського бою — пор. Михайло Михайлик — безпосередньо перед боем, начислила вже не 400, але **1.500 матросів балтійського фльота (не вчислюючи піхотинців), два бронепотяги доброї конструкції та гавбічну батарею**. В той спосіб під Крутами було щонайменше **4.000 російських салдатів**.

Залишки рабства.

„ПОГАНІ ПРАВНУКИ“ В ПРОВОДІ РЕВОЛЮЦІЇ.

Журился Шевченко, що якби ненадійно встали зі своїх могил гетьмани, то не пізналиб „колишньої слави убогих руїн“.

Але ще більше спустошення зробила неволя, ще глибші борозди витиснула вона в душах і серцях людей. На місце славних прадідів великих прийшли „правнуки погані“.

І тому в тодішнього політичного проводу не стало рішучости. Він не вмів використати завчасу того патріотизму, — любови батьківщини й запалу загалу, з яким всюди зустрічався.

Це й не диво. Бо ще в часі підготовки революції, ще перед світовою війною не спромоглася провідня верства на **самостійну організацію політичних сил**. Не розуміли керманічі тої засадничої правди поневоленої нації, що **зв'язки, що співжиття з членами російської суспільности є не можливе**. Що таке співжиття ставить нас у залежність від чужинця, що через те перебираємо його спосіб думання, що це ослаблює нашу відпорність. — Ворог хочби як пре-

красні й свободолюбні кидав кличі, все одно остане ворогом. На словах він признає право на самовизначення, але коли поневолена Нація хоче з нього скористати, тоді ворог зуміє найти прекрасні оправдання на те, чому він її далі поневолює. Можна тоді довідатися, що українці не окрема Нація, а лише „малоруське“ плем'я, що немає відповідних обставин до самостійности, що за багато ворогів кругом, що українці терпілиб економічну нужду тощо.

СОЦІЯЛІЗМ ГУБИТЬ УКРАЇНУ.

Неволя витиснула глибоке пятно на способі думання українців і вони вважали, що причина лиха не лежить у поневоленні України **Москалями**. Корінь зла бачили вони в **устрою царської Росії**. Думали, що вистарчить повалити царат, а тоді вже самі кайдани опадуть з нас. Тому готовили вони революцію разом з **російськими соціялістами**.

Замість точно зясованої програми **визволення України** поставили вони якийсь маяк: світову революцію, яка мала принести „спасення“ цілому людству. І українці замість спрямувати всі свої сили до **визволення України**, захотіли „спасати людство“.

Це вже втретє зуміли москалі захопити українців якоюсь ідеєю й відвернути їхню увагу від властивих шляхів. За часів Хмельницького поневолювали вони Україну, щоби „**спільними силами краще боронити православну віру**“. Потім на початку XIX століття, як значна частина слов'ян стогнала ще в німецьким, турецьким і московським ярмі, москалі захотіли „**визволяти слов'ян**“. Тому ширили вони **всеслов'янські ідеї** й хотіли, щоби всі **слов'янські ріки сплинули до одного російського моря**. Тоді поневолював Україну дурман **всеслов'янства**. Вкінці прийшов соціялізм.

І тому коли прийшла відповідна пора, українці не зуміли виступити проти своїх недавніх товаришів. Коли революція завалила царат, **не зуміли українці повалити Росії**. Була в них віра в людину: думали вони, що московські соціялісти сповнять свої кличі й дадуть Україні свободу.

НАЦІЯ НЕ ЛЮДСТВО.

Тимчасом зайвий раз переконалися, що в світі **діючим чинником є Нації**. В ім'я добра своєї нації потоптали російські соціялісти свої недавні прекрасні гасла, які мали лиш обезброїти українського духа. Але через свою віру поробила Центральна Рада низку непростимих помилок. І так, замість відразу проголосити самостійність України, думала вона наперед про автономію у межах Росії, про федерацію (сполучність) з нею тощо.

РОЗОРУЖЕННЯ ВІЙСЬКА.

Найбільшим гріхом тодішнього уряду було те, що він позбавив Україну **своєї армії**. Наказом військового міністра України проголошено в половині грудня 1917 р. **загальну демобілізацію** (розоруження) **війська**. Козацтво розійшлося домів. В Києві остали лише

збільшовичені полки, які ждали лише нагоди, щоби повалити молододержаву.

Ось і маємо це своєрідне розуміння соціалізму українським урядом. Соціалізм ніс гасла: „Геть з війною“, — „Війна війні“ тощо. Отже український уряд розпустив військо й остався серед моря вояків. Як кажуть учасники революції, український уряд цікавився військом не як збройною силою, але як зібраною разом масою людей, яка була придатною почвою до насаджування соціалізму.

Вислід тієї сумної роботи був такий, що в обличчю наступу московської орди **Україна була безборонна**. Як бачимо, то незвидне положення України було вислідом не лише жорстокости москалів, але й **нездарности власного соціалістичного уряду**.

С к о н ф і с к о в а н о

„На вас — завзяті юнаки...“

Право молоді це передусім право починности, це право стояти в передовій бойовій лінії, це право на штурмовий біг — усе вперед! Право молоді це право на революцію, право на виломлювання цілого світа із навіс, це право на нову творчість. Лиха й безвартісна та молодь, яка чогось свіжого не хоче, чогось кращого, як було перед нею.

„Український Голос“ з 2. II. 1930.

ОРГАНІЗАЦІЯ ГІМНАЗІЙНОЇ МОЛОДІ.

Рятувати Україну з того хаосу захотіла перша молодь. Вона від самого початку революції брала живу участь у державному будівництві. Ще в червні 1917 р. відбулися в Києві збори представників тамошньої середньошкільної молоді. Збори ухвалили, що кожний гімназист має бути готовий **на послуги для Нації**. Щоби краще можна було допомогти в **розбудові державного життя**, zorganizували вони **Союз середньошкільної молоді міста Києва**. Союз налічував около 2.000 молоді зі самого Києва. Організація поширилася скоро по цілій Україні. В кожному місті, де лише була середня школа, повставало дальше звено організації. Для духового обєднання тих організацій почав провід Союзу видавати **свій часопис** під назвою „Камінь“.

Молодь поставила собі ціллю вести національно освідомляючу роботу. Вона з успіхом протиставилася більшовицькій агітації, яка в той час почала ширитися між військом. Вона підготовляла до виступу українське село.

Словами очевидця — „віддало українське студентство українській національній революції **всі свої сили**; студента українця можна було побачити скрізь; він усюди навчав, поясняв, організував, провадив“.

В нагороду за ту працю постановив уряд влаштувати свято молоді. В серпні 1917 р. відбулася маніфестація **вірності** української молоді. Перед будинком Центральної Ради перейшов похід. У мешканців Київа забилися серця, із радощів поплили сльози з їх очей. Бо молодь України давала запоруку розвитку й сили Нації! І клятьбі своїй — молодь осталася вірна. Вона перекидала свою працю на щораз то інші ділянки.

Виховання російської школи не встигло ще викривити душі молоді. Свіжий подих революції переродив її й вона відразу дивилася на світ своїми власними очима, а не так, як тодішнє старше громадянство, що не могло скинути окулярів російського соціалізму. Молодь не заkostenіла ще в накиненому москалями світогляді й живіше зуміла відповідати на нові події, ніж це робив „уряд“. Тому події не заскакували її, не бентежили, не обезсилювали. Молодь розуміла також, що з москалями не прийдеться їй боротися словами, але **ділом і мечем**.

ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ МОЛОДІ.

І молодь перша зрозуміла, що на Україні є головнокомандуючий, але **нема армії**. Саме в той час, як міністер проголосив розоруження, молодь подала до Центральної Ради плян сотворення організаційного комітету. Цей комітет мав перевести організацію надійної збройної сили. Але в уряді плян цей не найшов відзвучу. Тому організація молоді для військової оборони йшла самотужки. Комітет подав в пресі відозву до академічної молоді. В ній говорилося, що **українському студентству треба ставати до оборони України**. З відозви віяло повною свідомістю загрозливого стану тодішньої сувородійності.

Щойно в останній хвилині зрозумів уряд небезпеку. В її обличчю кинув розпучливий заклик до всіх, в кого ще жевріла „в серцях надія, в кого ще не опали безсило руки“. На заклик цей молодь була готова.

СТУДЕНТСЬКІ ВІЧА.

Невжеж побідять супостати?
У відповідь паде приказ:
Хто волю любить, в ряд ставати,
Книжки змінити на гранати,
З огню творити славний час!
Нема дорожчого від чести,
Страшнішого чужих кайдан:
Настав вже час **війни і мести!**
Все Україні в дар принести,
— Це воля рідних нам Спартан*.

Ось що читаємо про ті хвилини в споминах учасника: „В перших днях січня відбулося віче українського студентства університету св. Володимира й новозаснованого Народнього Університету, на

* Спартани це знане нам з історії хоробре грецьке плем'я.

якому вирішено **зорганізувати Студентський Курінь Січових Стрільців**. До цього куріня під **загрозою бойкоту** й виключення з української сім'ї мали вступити всі українці-студенти.

ГІМНАЗІЙНА МОЛОДЬ ІДЕ СЛІДАМИ СТАРШИХ ТОВАРИШІВ.

За прикладом студентства пішло й молодше покоління — учні ІІ української гімназії ім. Кирило-Методіївського Братства. 19 січня 1918 р. відбулися загальні збори учнів двох старших клас... Либонь ні одні збори не проходили **так однодушно!** Головою віча вибрали славної пам'яті **Павла Кольченка**, уч. 8. кл., що встиг уже побувати на фронті під час світової війни й уважався тому найбільш досвідченим у військовому ділі. Зясувавши в коротких словах справу, Кольченко піддав прийнятту таку саму постанову, яку прийняли на своєму вічу студенти університету. Її прийняли однодушно. Директор гімназії, якого учні запросили на збори, після невдалої спроби відвести своїх питомців від такого, на його погляд, нерозважного кроку, мусів зрештою погодитися з постановою та зарядити від дирекції урядову перерву навчання у двох старших класах гімназії на час перебування учнів у війську. Просив лиш, аби не намовляли вступати до куріня учнів молодших клас. Та це допомогло — **небагато!**... Тут слід зазначити, що в **гімназії справді додержано постанови**. Лише один не вконав її і його змушено залишити гімназію“.

НАСТРІЙ ОХОПЛЮЄ СТАРШИХ.

Підйом молоді переносився і на старших. Якась невидима струя перебігла через усіх. Родилася свята любов Батьківщини, яка казала матерям більше любити Україну, ніж своїх дітей. Було це підложжя, що на ньому вирросло світляне героїство Крутів.

Не одна мати спомянула:

Був він у мене один, як ясне сонце на безкрайому небі, як сизий орел у просторах!..

..Булаб я його просила залишитися дома, бувби він пожалів мене самотню й немічну й солодлив дні юним розговором перед смертю.

Але я проковтнула сльози й сказала: „Йди, як кличе Тебе Україна, як **ВЕЛИКИЙ МАТЕРІ ПОТРІБНІ НАШІ ДІТИ!** Йди!, але поклянися мені, що не **ПОСОРОМИШ МОЄІ ЖЕРТВИ**. А я не буду плакати, не буду побиватись за Тобою, як буду бачити, що не марно кров Твою пролили кати.“*

Вишкіл студентського куріня.

ЗАПИС.

На другий день по зборах приходили студенти до запису в курінь. Запис відбувався в салях Педагогічного музею. Ще недавно відбувалися тут наради Центральної Ради. Ще недавно падали тут з парламентарних трибун** гарячі слова бесідників.

* Старицька — Черняхівська.

** Трибуна це підвищення, з якого промовляють бесідники.

Якжеж інакше виглядав будинок у дні запису. Тривога й несупокій насили туманом.

На стінах висіли заклики, що взивали вступати до українського війська. Молоді мистці, кожний на свій лад, старалися на вивісці змаювати незавидне положення України.

Але молоді добровольці були бадьорі. Співаючи бадьорих пісень, пройшли вони через вулиці міста й своєю вірою в перемогу влили нову відвагу в залякані серця. Добровольці зайняли будинок константинівської військової школи. Будинок був порожний, бо юнаки, що в ній училися, були саме на фронті.

ВІЙСЬКОВІ ВПРАВИ.

З курінем почали старшини вести негайно вправи. Вели їх спочатку поволі, розраховуючи на довший час, бо курінь не мав відходити в бойові лінії, а мав служити лише охороною Центральної Ради. Це й вразило немило завзятих студентів. Вони неохотно засвоювали собі рівний крок чи звороти, бо це їх не цікавило. Вони хотіли крісів.

Також не мав ще курінь військових одностроїв. Незугарно виглядали вони у своїх різних сурдутах.

Тимчасом кожного дня приходили нові добровольці. Це зголювались до військових команд навіть підлітки 14—16 літ. Були вони в шкільних одягах. Команди відсилали їх до константинівської школи.

У проводі першої сотні станув студент українського університету **Омельченко**, який уже давніше брав участь у боях. Сотню поділено на чотири чети. Командантом одної з них призначили знамого нам **Кольченка**, який організував середньо-шкільну молодь. Бунчужним назначено учня 8. кл. **Сушицького**.

У БОЙОВІ ЛАВИ.

Одної ночі до константинівської школи вернули несподівано із поля бою юнаки. Брудні, змучені, ледви плентались, — як тіні..

Вернули вони до Києва помочі достати для оборони залізничної лінії. Вже більше як місяць боронились вони перед наступом ворога коло Бахмача. Без харчів, без амуніції... Але найбільше мучила їх непевність, чи дістануть поміч. Бо для них було очевидним, що без неї не зможуть здержати переважаючих ворожих сил. Щоправда, уряд вислав кілька разів допомогу, але вона... не доїздила на місце. Були це пережерті більшовицькою гангреною полки, які по дорозі на фронт розбігались. У самому Києві було 20.000 війська й старшин, яких не зуміла Центральна Рада своєчасно опанувати. Тепер-же ходили вони бездільно, а юнаки **даремно чекали помочі на фронті**.

Вкінці залишили вони горстку товаришів боронити далі позицій, а самі вернули до Києва й поставили свої рішучі домагання. Без помочі не хотіли вони вертати на фронт. Але війська не було. Була ще тільки I. сотня Студентського Куріня. Іншої ради не було. Курінь дістав наказ вирушити в **бойові лави**.

Цей наказ викликав нечуване захоплення в рядах куріня. Але ж сам наказ прийшов так несподівано, що курінь не мав основної бойової підготовки. Багато стрільців не вмiло ще й стріляти!

ВІЙСЬКОВИЙ ВИРЯД СОТНІ.

Сумно виглядав теж і бойовий виряд. Не йде вже про саме зодягнення, бо це байдуже, чи революційний жовнір буде у військово-мундштуку, чи в робітничому або студентському одязі. Річ не в зодягненні, а у **внутрішньому вогні й запалі**. Важне тут теж озброєння, без якого годі обійтися у зустрічі з озброєним ворогом. Тимчасом рушниці, які сотня дістала, були старі й поржавілі... А було це тоді, коли склади були повні. Їх захопили більшовики... по добутті Києва. Подія з озброєнням куріня кидає дуже сумне світло на тодішню команду.

ВІДІЗД.

Студентський Курінь відїжджав 27. січня. Він мав заступити дорогу Ремигову. Київська команда не знала ще про те, що Бахмач заняли вороги. До Бахмача мали доїхати тільки юнаки, які залишили там частину своїх товаришів під командою **хороброго сотника Лощенка**. В пляні було, щоби студенти осталися в Крутах, де хотіли ще продовжувати військовий вишкіл.

Завдання було таке: не допустити до того, щоби впав Бахмач. Усім прочувалися ще слова командуючого тоді фронтом Шинкаря. Через делегатів передав він студентам оті слова: „Я вірю в правоту нашого змагання!... Опущення Бахмача відкриває москалям дорогу на Київ і **загрожує існуванню цілої Республіки**“.

Завзята молодь рішила не дати того важного вузла, який відкривав дорогу на Київ.

Сам відїзд відбувався у найкращому порядку. Для змалювання настроїв не без значіння остане оця картина: Перед самим відїздом прибігла пані Лукасевичева шукати свого сина Левка. Молила вона його вернути додому, аджеж він „не мав ще обов'язку вступати до війська, бо ходив щойно до 6. класу“. Мати гірко плакала, але не здержала свого героїського сина.

Зі сльозами в очах здержувала теж молода дівчина свого брата Соколовського, знов учня 6. класу. Соколовський безжурною усмішкою заспокоював сестру. А за кілька днів лежав — мертвий, з пробитою московським штиком головою...

Біль і гордості давили серце тих, що вийшли прашати героїв.

Поїзд рушає! Присутніми стрясає дроз. Відкриваються голови. З поїзду несеться могутне: „Ще не змерла Україна“...

Був це своєрідний ешалон (потяг). В ніодному поїзді, що їхав на фронт, не співалося стільки пісень, не чути було стільки жартів і сміху. Був це потяг, яким студенти їхали по смерть!... Був це потяг, яким найкращі сини України їхали по безсмертню славу, їхали залишити **безсмертний взір для всіх грядущих поколінь**.

ЗУПИНКИ ПО ДОРОЗІ.

По дорозі зустрічалися стрільці з усякими перешкодами. Щоправда старалися вони якнайменше задержуватися на стаціях, бо на них було тисячі здеморалізованих більшовіками „товаришів“ бивших вояків, які чекали на поїзди, щоби їх ограбити. Також можна було часто зустрінутися з ворожістю залізничників. Ця ворожість доходила до того, що вони не давали навіть води до паротягу (льокомотиви). Паротяг їхав до стації без потягу, там набирав води ніби то лише для себе, вертав назад за потягом і... без зупинки переїжджав через стацію. Так було теж у Ніжині, останній стації перед Крутами.

В Крутах довідалися стрільці, що Бахмач уже зайняли червоні й що їх можна кожної хвилини сподіватися й у Крутах. Отже висіли й розташувалися в Крутах. Від опору в Крутах залежало: добути на ново Бахмач, — або москалі добудуть Київ.

Крути.

Орди шість тисяч йде у люти,
Пожежу запалив салдат!
Невжеж не бути нам?! чи бути!
Покаже бій, порішать Крути,

Невеличка дерев'яна табличка, прибита до стаційного будинку з назвою стації сповіщала, що потяг доїхав до Крутів. Це були ті самі Крути, які мали стати гордощами українського народу. Недалеко від стації видніло село.

В Крутах стрінули стрільців недобитки гайдамаків. Були це старі, досвідчені вояки, які мали за собою вже не один кривавий бій. Мав бути між ними навіть один інвалід без ноги. Відступаючи перед ворогом нищили вони всі мости на річках, щоби спинити ворога в поході. Заки змігби ворог направити шляхи, мали вони час укріпитися для успішнішої оборони.

Ніч з 27. на 28. січня пройшла спокійно. Близько стації були землянки, зовсім плиткі. Стрільці нанесли до них соломи й ніч провели на місцях. Ніч була вогка, стрільці за ніч перемерзли та перетомилися.

28 стрільців копало землянки обабіч залізничного насипу. Сотник Лощенко наспіху приготував „бронепотяг“. Був це відкритий вагон, на якому стояла гарматка. Лощенко очайдушно підїжджав аж до сусідньої стації **Пліски** й острілював ворожі війська. Його відвага дратувала москалів. Підчас своїх випадів закріпив він, що до Плісок 28. січня приїхало 5—6 потягів. Це ворог стягав свої сили.

Ті, що копали землянки, по повороті на квартири падали мов скошені.

Находила остання ніч.

Сторожив лише невеличкий відділ.

Ніч була чудова — погідна. Це вкінці надходила запізнена зима. Брав мороз. Нічну тишину зрідка переривали стріли.

ЧИСЛО УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА.

Військо, яке мало здержати більше як чотиритисячну навалу, чисельно представлялося ось так: **Студентський Курінь** (під проводом Омельченка) **начисляв до 300 душ**; 4. сотня І. Української Військової Школи **в числі 250 т. зв. юнаків**; вкінці до 40 гайдамаків, які були непевною частиною, бо були між ними й московські старшини. **Разом не цілих 600 стрільців.**

Команду над цими силами обняв сотник генерального штабу Дамян Носенко, йому до помочі були додані ще два сотники генштабу Павло Богаєвський та Федір Тимченко.

День 29. січня — днем слави.

Падуть німі, зітхань не чути,
Не знане їм терпіння, жах!
Хто переможе? — чи-ж збагнути...
Бо лицарів абсурду* трупи
Мостили гордій славі шлях.

Вже знемагали, сил не стало, —
То дальше морем лилась кров;
Їх так багато, — нас так мало
(розпукою в душі кричало) —
— І дальше бій нерівний йшов!

ПРОБУДЖЕННЯ.

Ранком збудила стрільців небуденна подія. Через станцію переїздив потяг. В ньому було до 2.000 розоружених вояків. Розоружених то значить, що вони могли собі робити, що захотіли. Бо зброя в багатьох з них була. Першою думкою наших стрільців було **відібрати зброю**. Але москалі найшли несподівану допомогу...

Старшини легкодушно згодилися пропустити потяг — в напрямі ворога. Це покутували в них залишки отих гасел, які казали ставити „людство“ понад Націю! Через ту незрозумілу „людяність“ збільшили ми добровільно під Крутами ворожі сили.

Щоправда залізничий шлях був в напрямі ворога підірваний. Сподівалися усі, що москалі будуть мусити йти пішки, а потяг поверне назад. Але не так сталося. Розібране місце було під обстрілом української гарматки, щоб ворог не міг його направити. Але як лише потяг доїхав до цього місця, вислали москалі свій бронепотяг з технічним вирядом. Перепущені через Крути розоружені вояки при допомозі того виряду стали направляти знищене місце. І знов командний склад завагався... **Але легкодушність** командантів казала їм пожалувати 2.000 „безборонного люду“. Вислали вони вкінці лише сотню юнаків. Був наказ: „Попередити, щоби не направляли шляху,

* Абсурд — безумство, нерозважність. Геройство часто називають нерозважністю, а саме ті, які особисте добро вище цінять від посвяти для батьківщини. Хто думає, як себе спасти перед смертю, не є здібний до геройства.

інакше стріляти з гармат і скорострільів!“ Але заки вспіли юнаки передати той наказ, — залізничий шлях був вже направлений і... **ПОТЯГ РУШИВ НА ПІВНІЧ.**

Бронепотяг, яким їхала сотня юнаків здержати москалів від переходу, **вертав уже під ворожим обстрілом.**

УСТАВКА СТРІЛЬЦІВ.

Землянки тягнулися обабіч залізничного шляху у віддалі півтора верстви на схід від стації. Залізничий насип розділяв землянки на дві часті. Тягнулися вони з одного й з другого боку по 3/4 км. Зв'язок між обома частинами удержувалося за посередництвом людей. Посередині на залізничім шляху стояла будка, в якій був командант Студентського куріня, недалечко бронепотяг з невтомним Лощенком. Праворуч залізничого насипу лягли юнаки, ліворуч студенти й гімназисти. Двадцять юнаків осталося на стації, щоб її обороняти.

Свої місця зайняли козаки від самого ранку. Тодіж дістали набоїв. Дали їх небагато — всього по 40 штук на одного козака. Юнаки, як більше досвідні в бою, набрали собі заздалегідь більше, а студенти взяли лише те, що їм дали. Решту (запаси) оставили на стації враз з потягом, в яким оставала команда. Як студентам не ставало набоїв, післали вони на стацію. Але потягу на стації уже не було. „Команда“ — втекла. Три назвиська сотників генерального штабу **вкрилися вічною ганьбою**, але це не змінило незавидної долі студентів: в найрішучішу хвилину не стало в них набоїв. Товариші падали — наступали вороги, а здержати їх не було чим. Чи можна уявити собі жахливішу картину?!

КРИВАВИЙ БІЙ.

Перед наступом вспіли більшовики зібрати своєї сили в ліску, який закривав їхні рухи. Лісок цей був між стацією Плісками й Крутами на 2 км. перед бойовою лінією.

Наступ почався біля 9. години. Спочатку наступали лише невеликі гурти на лівий український відтинок. Рівночасно в перервах почала й бити московська артилерія. Обстріл був дуже сильний, але й у рівній мірі невдалий. Стрільна падали в полі. З українського боку відстрілювався Лощенко.

Йшов головний наступ.

Нехай про нього скаже сам учасник цього геройського бою...*

„Мені видно було три чорні, густі лави матросів, що йшли в наступ. ...Затріскотіли скорострільи, рушніці... Видно було, як падали на снігу чорні постаті матросів, але присувалися вони все ближче й ближче...

Наближався рішучий момент!

Густі лави сірих і чорних постатей ішли у весь зріст.

З окопів тріскотіли до сорок наших скорострільів, рушніці трьох сотень юнаків та частини студентського куріня.

* Михайло Михайлик.

Падали чорні постаті, за ними йшли нові, падали і знову йшли, одні за **другими**, і ЧОРНІ і СІРІ ЛАВИ... Наші окопи, стація і потяги кріпко засипалися ворожими стрільнями і кулями, **але кріпко трималися наші**.

Саме тоді прийшла вістка про відїзд штабного поїзду. Викликала це гнітюче вражіння.

«Але грізні вістки: «нема набоїв»! — «псуються скоростріли»! — пролетіли по окопах!...

...А тут чорні постаті знялися!

Крики «ура» і «слава»**.

І все перемішалось! Стріляли один одного. Обливалися кровю багнети... **Але вдєсятеро більше ворогів — перемогли**!

В добавок усього, як уже замовкали скоростріли, як уже не ставало набоїв, передало командування юнаків наказ „відступати“. Але студенти — не знати, чи переплутали приказ, **чи благородне героїство не дозволило їм відступати, — саме кинулися в скажений бій!** Краще дома не бути, як волі не можна добути!

І тоді, як праве крило почало відступати, **студенти пішли в наступ**.

В той час смертельно поранено команданта студентської сотні Омельченка. Це збільшило безладдя. Ворог скористав з відступу правого крила та зайшов студентський курінь з другого боку.

Курінь з усіх боків оточили звірські лави матросів, що були „красою і гордістю російської революції“.

Матроси скреготали зубами із люті. Їх випровадив з рівноваги цей **нечуваний опір горстки завзятців**, які посміли зайти (дорогу цілій величезній армії. До цього всі вони були щей пані.

Лиш частина студентського куріня врятувалася. Одні, що були на крайньому, лівому килі, минули стацію, яку заняв був ворог. А ті, що були ближче залізничого насипу, не знали про те, що ворог уже на стації. **Вони не здавались**. Пробували ще пробитися. Кількох із них заколили матроси штиками. 35 дісталось в полон. Між ними 7 ранених.

В Т Р А Т И.

Вечоріло. Останки вояків збиралися в вагонах. Два вагони були повні ранених. Відведено третій. Кипів в них рух і робота. Сестри й санітарі перевязували рани. Під сильним обстрілом ворога рушив потяг в дорогу. Вже по дорозі обчислювали втрати.

Важко подати скількість убитих, — кожний учасник подає її по свому. Треба прийняти на основі порівняння даних, що згинуло в бою 200—300 героїв, себто майже половина. Найбільше потерпіла студентська сотня.

Відступ тягнувся довго. По дорозі зривали мости, залізничий тор. Ще в **Дарниці** під Києвом задержалися козаки довше. Але щож! Марні сили не могли спинити тисячів.

** Стрільці йшли до наступу з окликом „слава“, а не „ура“.

В полоні.

Пянила ниви кров їх чиста!
Звершилося: вже бій стихав.
І впали всі: героїв триста!
Останніх смілих — гнів садиста
В полоні всіх закатував.

ЗНУЩАННЯ.

Як сказано, 35 студентів і учнів забрали москалі в полон. Довго ніхто не знав про їх долю. Аж за кілька місяців розповіли про неї ті, що врятувались...

С к о н ф і с к о в а н о

Похорони.

*Стримайтеж Ваші сльози, які котяться!
Ці юнаки
поклали свої голови за визволення Вітчизни
і Вітчизна
збереже про них вдячну пам'ять
на віки вічні!*

Слова голови Центральної Ради проф. М. Грушевського на похоронах студентів, в дні 19. III. 1918.

Для нас ця могила лишиться на віки по-думям віри, вона дала нам незабутнє минуле.

Це буде друга свята могила над Дніпром. В хвилині одчаю, в хвилині занепаду, в хвилині знесилля будуть приходити до неї старі й малі, щоб віджитись тим святим вогнем ентузіазму, який палитиме тут і під камінним хрестом.

Діти України, — се Ваша могила, вона буде тим дзвоном, що взиває живих, — не дасть Вам спинитись, не дасть забути.

Цей день стане днем усієї шкільної молоді України. Від року до року сюди будуть приходити, тут будуть молитися, тут будуть складати братську присягу ті, що матимуть переступити поріг життя.

І коли життя зітре з пам'яті сучасних сі дорогі обличчя наших братів, коли прийдуть нові люди..., вони памятаватимуть, що тут лежать ті, що віддали все, що мали, — молодість, щастя й життя за Волю України.

Будьте певні дорогі, незабутні герої, — ваша смерть не згинула марно! Чуєте?!

Вона живе й житиме до віду

ВІЛЬНА САМОСТІЙНА УКРАЇНА!

(Зі статті Старицької-Черняхівської).

А як українські війська наново здобули Київ, рішили відкопати тіла й вчисто поховати їх у столиці.

19. березня 1918 р. приїхав до Києва сумний поїзд. Родичі, друзі, знайомі прийшли розпізнавати тіла. Та пізнати було тяжко. Всі були по звірськи помордовані. Лиця обезображені, — всі до себе подібні... З 28 привезених тіл пізнали 5 студентів університету св. Володимира, 8 студентів українського народнього університету (між ними й команданта студентського курія Омельченка), та 5 гімназистів (між іншими і тіло Пипського, що то перший перед розстрілом зачав співати гімн, та Андрія Соколовського, котрого сестра перед відїздом на фронт вговорювала не кидати її). Десятьох тіл загалом не розпізнали, так були понівечені.

Про похорони повідомив президент Республіки М. Грушевський членів Центральної Ради підчас засідання. Візвав він, щоби перервати засідання та взяти участь в похоронах. Підчас його промови чути було грюкіт в стіну з надвору. Це саме здіймали з будинку двоголового орла, герб колишньої „єдиної — неділимої“ Росії.

ОСТАННЯ ДОРОГА.

А в годині другій пополудні рушив з пасажирської ждальні київського залізничного будинку сумний похід. Попереду йшли учні різних шкіл, — дівчата несли вінки й квіти. За трунами йшли найближчі — супровожали на вічний сон своїх синів, братів, суджених. Лиш за кількома трунами не було нікого — крім друзів із шкільної лавки та товаришів зброї... Це були гімназисти — Галичани.

Поруч ішли тисячі й тисячі. Це дякувала столиця тим, які своєю кровю їх боронили. Похід зупинився ще перед Педагогічним музеєм. Промовляв Голова Центральної Ради.

Співав студентський хор під управою Кошиця. Похорони відбулися на кошт держави.

Похоронено всіх на Аскольдовому кладовищі, в братській могилі над кручею, звідки простягається вид на поля далекої Чернигівщини. Так і по смерті могли ще герої дивитися на місця свого чину, на Крути.

Похоронні обряди скінчилися пізно, як вже багряне сонце скривалося за Дніпром.

День похоронів — це був розкішний, весняний — погідний день. Здавалося, що це **кров поляглих кличе всіх живих творити знову нове життя.**

Могилу вкрили вінки й квіти. Це було незвичайно болючо дивитися на написи... „За честь і волю України, положившим життя під Крутами“... „Синам України — борцям за її волю“... А це ще один напис переховався в пам'яті до наших часів завдяки тому, що записав його один з відвідуючих могилу: „...Милому мойому Грицеві від його Олесі“... і додає читач від себе: „Певно цей напис хемічним олівцем, що біжить нерівними каракульками, вийшов з під руки обмитої дужими-гарячими сльозами“...

На полях Чернигівщини під Крутами мав стати пам'ятник. Цілий нарід мав причинитися до того.

Але до сьогодні пам'ятника немає! Чи не повинно це стати спонукою до кривавих спроб відзискати загарбані землі й здвигнути пам'ятник не лише грошовими складками, але й трудом цілого народу?

А крім цього вічна пам'ять про Крути, передавана нами з рода в род, з покоління в покоління буде тим крицевим пам'ятником, якого не знищать ані обставини, ані зуб часу.

Значіння Крутів.

С к о н ф і с к о в а н о

Найбільше значіння Крутів в тому, що вони стерли залишки рабства, які в нас покутували. І то з одного боку стерли герої своєю жертвою ту вину сучасних їм політиків, які каригідно занедбали організацію військових сил, з другого боку перестерегли грядущі покоління трагізмом своєї смерті, щоби не робили вони подібних помилок.

Дальше значіння в тому, що відновили вони славу традицію наших воєнних змагань, яку перервали століття неволі. Вони вказали, що українці можуть спромогтися і на найбільше героїство ще й сьогодні, як здібні були до цього 1000 літ тому назад! Вони дали той живий приклад для наслідування, який рве, потягає, запалює. Уже сьогодні не треба нам чужих прикладів і взорів з чужої історії. Чужинці можуть захоплюватись Термопілями* і спартанцями. Ми маємо свої Крути, які жертвенністю перевищують Термопілі.

Крути струснули совістю усіх живих і поставили їх всіх на ноги до боротьби з москалями. Вони вказали правдиве лице комунізму й візвали цілий нарід до боротьби з ним. Ця боротьба ведеться до сьогодні; вона ще не рішена!

С к о н ф і с к о в а н о

Крути навчили нас розуміти й цінити жертву. Вони дали нам віру в свої сили. Вихована на Крутах молодь — це будуть ті лицарі, що широко рознесуть славу України по цілому світі, які запевнять її не лише волю, але й владу і могутність і невинний розрост. У хви-

* Термопілі — це гірський просмик знаних із героїської оборони греків. Греки, захищаючи свою державу перед наїздом мільйонної армії Персів, обсадили цей провал жовнірами найхоробрішого свого племені, Спартанцями. Але їх зрадив грек Ефіяльт. Вороги дякуючи зраді, оточили 300 спартан і вирізали їх до ноги. Було це 480 р. перед Христом.

линах зневіри й невдач зачерпнемо в Крутах нової сили до наших дальших змагань.

Крути вкінці приневолити чужинців подивляти українців і їх безпримірну жертвенність, яка мала збудувати Велике Майбутнє.

Каже один з істориків Крутів*, що „не в тому трагедія Крутів, що під Крутами згинули студенти. Вони таке саме „гарматне м'ясо“, як і всі інші громадяни. Трагедія в тому, що за тою провідною верствою Нації не було мас. Вони не повели на списи за святу справу тих мас, які були б певно пішли, які хотіли йти, але до цього не взивав їх і не організував провід“. І саме Крути сотворили нам ті маси, які в майбутньому підуть взором перших героїв. Крути виховали й той провід, який в майбутньому зуміє повести маси, який не буде вязатися ніякими соціалістичними фразами й оглядами на людство“. Провід той поведе український нарід за українську справу, за владу і землю до могутости й слави.

Бо з крові й посіву крутянських героїв виріс український націоналізм.

Бо з посіву Крутів родились ті матері, про які записав літопис Української Революції.

На Україні кипіла боротьба. У отаманському авті стояв Головний Отаман і далековидом придивлявся розвиткові бою. Нечайно прибігає до його авта страдальна мати з немовлятком на руках; — майже ціла в крові. „Оце все, що зосталося“ — показувала на малу дитину. „Я знаю, що Ти Пеглюра..., Возьми й оцю останню мою дитину“.

Виявилось, що в цієї матері всі сини згинули на полі бою. Вона приносила й останнього, щоби **пімстив смерть братів**. І віддавала його під команду головного отамана, котрому вірила й котрого боготворила Україна! — А може Її перший син згинув під Крутами?...

*

* * *

Як бачили ми, українці вступили в світову війну з залишками рабства*.

Бо в життю гуртів, суспільностей чи Націй бувають іскри, які раз жевріють і розгоряються, раз погасають і ледви попеліють — то знову грань спалахне живим вогнем. — то вогонь розвин ться в стихійну пожежу. Цими іскрами є **життєтворчі ідеї, а гранню людські душі**. Ідея живе так довго, як довго живе бодай один її носій чи жрець, — пророк, вожд, поет...

Був час в українській історії, коли догаряла вже грань, ледви попеліли іскри. **Гинули великі ідеї**, які до недавна оживляли українську Націю. Згинула ідея, яка казала українцям боротися за свою державність, ниділа вже й ідея національної окремішности. Нація перемінялася поволі, поступенно в нарід, в якусь безобразну масу з деякими культурними надбаннями, в племя з місцевими звичаями.

* А. Фіголь.

Українська Нація вросла в чужий організм, ставала складовою частиною інших народів.

Тоді великий Шевченків геній бив у дзвін на сполох, на тривогу, роздував наново полелюючі іскри, будив нарід од безділля і рвав його до чину, до зусилля. І врятував Націю, але його кличі ставали лише поволі зрозумілими. Тому й минуло багато часу від бойового проголошення: „Вставайте! — кайдани порвіте!“ до спроб здійснення цього гасла, переведення його в життя. Душі й думці подавляючі більшості ближчими від Шевченкового клича були гимни: „Боже! царя храни!“ (російський) і „Боже! буди покровитель“ (австрійський). Бо українці стали подвійними патріотами й забули про змагання до самостійности. І на сором наш єдиний нарід ділився на „російських українців“ і на „австрійських українців“.

Це й було причиною ряду похибок в часі революції.

Як далеким був наш спосіб думання від способу думання от хочби наших сусідів, також у той час поневолених — поляків. Їм довгі віки просвічував в неволі золотий сон про могутність батьківщини — „од моржа до моржа“. Німці хотіли своїй вітчизні вибороти зовсім одиначне становище, шукали їй, як самі казали: „місця при сонічку яєному“. Англіїці казали своїй батьківщині **володіти над морями**, а австрійці просто: „**Приказувати світові цілому**“. Рабська вдача тодішнього українця не могла уявити собі цього розмаху, **цього гону на вершини**.

І ЦЮ ВДАЧУ ЗМІНИЛИ КРУТИ.

Зміняли її криваві етапи: Маківка, Лисоня, Чортків. Але найкращим жемчугом серед цих рубінів із крові, смерті й болю був бій під Крутами, якого пам'яті посвячуємо ті слова... Це вперше від століть історію України захотіли творити „лицарі абсурду“, які не злякалися, **що проти них ціла орда, а що їх лише горстка**, що їм з гори призначено спалити себе на жертвенику Нації, що їм не всміхнеться перемога, перемога золота! Це вперше не стало в них міркувань так частих у нас під час війни й по війні до останнього часу про „гарматне м'ясо“ й про „жир для гармат“, — про те, кілька то тисячів чи мільйонів карбованців, золотих чи доларів варте одно людське життя. І слухно! **Бо їхнього життя, як життя усіх героїв мільйонами не купити**; — воно дорожче, воно цінніше. В цьому й суть жертви.

І сьогодні ми не питаємо, що булоби, якби тих повних запалу й підйому юнаків не була вкрила темна могила, а як моглиби вони розвинути працю на всіх ділянках громадянського життя. Сьогодні усвідомимо собі, **що саме неоцінену вартість уявляє собою та могила**. Аджеж знаємо, що в світі ніщо даром не гине. **Не згинула й жертва Героїв**. Сьогодні лише усвідомимо собі на цьому питанні **наші обов'язки супроти Нації!**

* Звідси починається дослівний передрук частини несконфісованої статті з „Українського Голосу“ ч. 630, з 28. лютого 1932 р. Назва тієї статті: „В чотирнадцять років героїського безумства“. Стаття ця освітлює значіння бою під Крутами. Прим. автора.

Бо й справді! Чи як вслухаємося в той гомін, який несеться ізза гір, ізза піль, ізза кордонів, ген аж з далекої **Чернигівщини, ген аж з під Крутів**, то чи не почуємо враз із тим гомоном і скарги й глухого стогону, який добувається зпід землі, зпід могил:

С к о н ф і с к о в а н о

І те, що проти навали тисячів матросів балтійської флоти не вагалось виступити кілька соток українських юнаків, це є та перша причина, чому бій під Крутами буде найдорожчим жемчугом у її історії. **Згинути, коби лише врятувати захитану національну честь!**

А другою причиною це те, що під Крутами скошено 300 найкращого квіту українських родючих степів, що під Крутами згинув студентський курінь, зложений зі студентів високих шкіл і учнів вищих гімназійних клас. В цей спосіб історія українського студентського руху дійшла до своїх вершин.

І в признання того рішило студентство на одній зі своїх конференцій у Львові, що роковини бою під Крутами стають всестудентським святом. Витворився звичай, який мав сталити характер студентства й приучувати його до жертви. В роковини бою під Крутами студентство переводить однодневну голодівку, а заощаджені гроші жертвує на політичних в'язнів.

Цей звичай поширився дуже скоро на цілу націоналістичну молодь, а навіть на всіх націоналістів. І в найближчих роках 29. січня голодівка буде обєднувати всіх націоналістів ще тіснішими узлами.

Бо це байдуже, що нам у війні „встоятись не було сили“... Так бодай учать нас великі історичні події. По великій невдачі італійського народу в 1848 р. сказав один з великих італійських провідників: „**Розпічнемо наново і зробимо краще!**“ Це гасло можемо лиш повторити. Важно лише, щоби зберігти те наставлення з часів вільної боротьби. І тому нині націоналісти кидають тривкі основи під **плекання традиції**. Треба нам витворити тугу за землею зпід Крутів, — тугу, яка казалаб скинути осоружне ярмо червоних катів.

І ця брошурка це одна цеголка до розбудження тієї туги. Бо завданням сучасних націоналістів є кликати: **Бережіться громадяни!** Щоби не настав час, який казавби **Вам визнати ідеологію більшовизму своєю ідеологією**. Бо більшовизм це отрута, яка нищить віру в сили свого народу та ставить на перший плян **Москву**. Стержіться громадяни, щоби не настав у друге час, в якому сталиб Ви знову подвійними патріотами, як колись, як за Австрії і Росії.

І ще одну науку можемо й мусимо добути собі з бою під Крутами: українські старшини опустили під Крутами повірене їм військо. Який сором! Яка ганьба! — Але ні! Бо ці старшини **не були українці**. Це були ті малороси, які свою службу зачинали в царській армії,

а потім кінчили свої подвиги в Денікінській армії, — в тій армії, яка зновже мала своїм завданням поневолювати Україну. Була приповідка у старинних народів, яка казала: „**Боюся ворогів, хочби вони й дарунки несли**“. Дарунок москалів був і в тому випадку зрадливий. І тих дарунків треба й на майбутнє вистерігатися.

С к о н ф і с к о в а н о

Наймолодші.

(Нарис).

Левкові здавалося, що його голова розпадається на тисячі дробин. Він прочував, що в кожній дробині криється гаряча думка, яка бажає добутися назовні й проявитись у чині. В Левка горіли іскрами його бистрі очі. Іскри ці запалили палкі промови молодих бесідників. Спільний несупокій зібрав їх усіх на нараду, спільна думка окрилювала їхні бесіди й родила однодушні постанови. Спільна журба казала молодим гімназістам кидати книжки й хапати за кріс.

І ця журба полонила цілу свідомість Левка. Гуділа дзвонами в ухах. Непокоїла, поривала, переменяла дитину в громадянина, свідомого своїх обов'язків і завдань.

Бо налягла на Україну чорним туманом тривожна вістка, що **Батьківщина в небезпеці!** Що без захисту столиця! Що збунтоване військо розбрилося по селах! Що чужинці сараною впали на родючі степи! Що палять оселі, граблять майно, толочуть ниви, ріжуть мешканців, насилують, нищать, руйнують...

Щойно так недавно — Левкові цей образ навіки вривався в пам'ять — замаяли побідні прапори з державних будинків. Щойно так недавно родилася **Воля!** І чиж можна легкодушно допустити до того, щоби побідні прапори знову втоптав ворог в болото?! Ні! не бути цьому, як довго живе ще бодай один юнак, в якого жилах пливе кров давніх запорожців! Цеж було таке природне! І Левко дивувався, як міг противитись цим думкам присутній на спільній нараді директор гімназії. Навіщо ж старався він ослаблювати вражіння промов, як може від рішень наради залежатиме доля України? Як посмів він домагатись від зібраних, щоби рішення їх відносилися у крайньому випадку лише до учнів двох найвищих клас, але, щоби заборонити вступати до війська молодшим?! І чому погодилися на ці домагання старші товариші?

Ці останні питання не давали Левкові спокою. Аджеж він був щойно учнем шостої класи! Невжеж — не зможе він через те взяти участі в великому зусиллю визволення України? Морозний вітер не охолоджував згярячкovanого лица. Левко не помічував навіть, що на дворі морозний вечір. Пробігав він улиці й пусті парки, вертаючи з нарад. Наче старався втекти від томлячих думок і постанов, що наростали зі щораз збільшеною силою.

Всежтаки безупинно кріпшала в нього думка, яка поволі почала його опановувати: „Піду! таки піду!“ І почував, що тієї постанови вже ніхто не всилі змінити: „Піду, буду боротися разом з товаришами! Як треба буде, то в жертві дам Тобі життя!“ І здавалось йому, що його думки підхопив шум ялиць і смерек: „Підемо! — боронити будемо мурів старого Києва! Не дамо його на поталу зайд!“

Левко укладав собі плян. Зараз таки вступить ще до свого товариша Ігоря. Переконає його! — О! — Його не потребує й переко-нувати! В Ігоря напевно ці самі думки. З Ігорем хоче лише порадитись, як найкраще буде скликати завіра всіх товаришів із шостої кляси на другу нараду. Всі мусять рішити, що й вони підуть боронити святого городу.

Ось і дім що в ньому живуть Ігореві батьки. Левко перескакує по два-три сходи нараз і дзвонить. Відчиняє йому розрадуваний Ігор. Гей! Яку веселу вістку має для нього. Ігор не вийшов разом з Левком. Він зараз таки скликав товаришів. І в часі, як Левко непритомний бігав зі своїми думками по вулицях ухвалили всі однодушно прилучитись до постанов старших товаришів і, не оглядаючись на ніякі заборони, негайно вступити до студентського курія. Ігор саме збирався йти до Левка. — Левко пробував заспокоїтись. Аджеж дома не сміють догадуватися про його постанову. Ще чого доброго готові його не пустити! Е! — цього він не боїться. Всеж найде він якийсь спосіб, щоби крадькома вийти з хати, але боляче булоб пращатись. Мама напевно будуть плакати. А він так плачу не любить. Цеж боляче дивитись на мамині сльози! І не приказ, але жаль готовби його не пустити з дому.

А він уже рішив піти! І піде, хоч як йому жаль мами й того, що мама буде плакати. Піде, бо мусить!, бо Україна має до нього більше прав, ніж мама. І мама це повинна зрозуміти. Мама повинна саме радіти його постановою. Але щож! — Він знає мамине серце — і він не може! він не може дивитись на сльози.

Ці думки вже на інший лад хвилюють Левка: Він начебто вспокоюється. Румянці сходять з лица. Лише в нутрі докучає біль. Всежтаки по повороті домів він спокійно витається з мамою й молодшими братами. Якось дивно спокійно оповідає про нараду. Вінжеж звичайно усім переймався, а тепер навіть голосу не зведе. Але мама не помічує силуваного й вдаваного спокою Левка. Вона така рада, що її найстарший син з нею. Вона так ніжно цілує його очі, як колись, колись давно, коли Левко у неї був один маленький. Як вона йому казала казок про славних козаків і лицарів. Чи сподівалася вона, що ці казки золотим зерном впадуть у душу?... Чи сподівалася вона, що це буде її останній вечір зі сином?...

Бо другого дня було гамірно в саях Педагогічного Музею. Здоровкались зі сміхом юнаки, які прийшли вступити добровольцями до війська. Тривожний несупокій останніх днів минувся. Нова віра вступала в груди українських патріотів. Бо віру розкидали повними пригорщами ці всміхнені лица, що рвалися до чинів.

З учнів шостої класи першим при записі був Левко. Він дуже рано вийшов з хати, щоби виходу його не помітила мама, що саме робила порядки. Небавом приходили й інші.

Маму побачив Левко ще раз при відїзді потягу до бойових позицій. Вона дізналася про відїзд і прийшла затурбована й заплакана. Побачивши її, відскочив Левко від вікна й скрився у куток. Та сталося це запізно. За хвилину вмовляла його мама не їхати. Левко не відповідав. Гудки, що звіщали відїзд, повітав як спасіння.

Не вирвали його з задуми радісні співи, які лунали у відповідь на сльози й розпуку всіх тих, що провели юнаків на стацію. Здавалося, що це цілий потяг співав, не співав, а гремів бадьорою піснею, що все кріпшала, могутніла. Й задивились у той втікаючий співучий потяг посумнілі матері. Довго линув йому навздогін погляд затурбованих очей. Вже зник на обрію, а ще, здавалося, долітали від нього звуки пісні, що тихла й увірвалась... Левковій мамі здавалось, що й її син, мов та пісня, — зростав, кріпшав, могутнів — а потім десь зник розвіявся в тумані. А Левкові попсувався настрої. Він цілу дорогу просидів у кутку й не брав участі в загальній веселості. Чиж міг він радуватись, як сумувала його мати?...

Щойно, як зупинився потяг по приїзді до ціли, вискочив жваво й розглянувся. Деревяна табличка на стаційному будинку освідомила його, що **це Крути**.

Левко з жаром виконував дані йому доручення.

А тимчасом линула тривожна вістка: Вже в другому селі розложились більшовики. Затихли співи й споважніли лица. Кожний з молодих жовнірів почув відповідальність, яка на нім тяжіла. Надходила рішуча хвилина.

Останній день проходив на горячкових приготуваннях. Незвичні до праці руки Левка скоро покривавились. Він завзято відкидав рикалем землю. Не зважаючи на надавлені міхурі, працював далі. Аджеж приготовлювані землянки були дуже плиткі, а насип низький; він не хоронив ще перед кулею. І як інші приставали спочити, він задиханий працював без перерви. Щойно рішучий наказ перервати працю, приневолив його спочити.

Утома звалила його на солому, але заснути було годі. Думки про віче, дім, пращання, завтрішній бій зливалися в один невиразний образ. Левко не знав вже про що думає, але знав, що думка його давить в томлячому півсні. Якись руки дусили його за горло. Він ці руки відтинав гострим штиком. Лилася кров, багато крові. І так цілу ніч.

Від цих образів увільнив його щойно ранок. Усі з цікавістю дивилися в сторону сусідньої стації — Плісок. Вислано розвідку. Ворожі рухи закривав невеличкий лісок.

Вісток, які добувала розвідочна стежа, не розповсюджувалось. Але всі завважили схвильовані лица. Зрештою і так було всім відомо, що сили ворога десятикратно переважали сили наших військ. Але Левко вірив у побіду. Левко не знав ще сучасної правдивої війни

і йому снилося, як то колись наші діди розгромлювали переважаючих чисельно татарів.

З вдовolenням стрівув він перші ворожі гарматні стріли. А небавом почорніло пuste поле. Йшли сотки й тисячі. Бігли — кричали — ревіли. Ще не можна було бачити лиць, але відчувалося лють наступаючих москалів. Вже можна було розпізнати кремезні постаті, які вимахували, наче забавкою, крісами й які кричали, кричали.

Як наблизились на віддаль стрілу, загреміла сальва. Перший ряд захитався. Густо впали трупи й ранені. Але на місце перших вскакували дальші й плинна ріка котилася далі без стриму. Левкові здавалося, що ніщо її не задержить і що вона таки залле їх, затопить. Змінився в частину великої стріляючої машини й раз по раз ладував кріс. Бачив, як падали густо трупи, але здавалося, що скількість ворогів зовсім не меншає. Злість, біль і розпука струснула ним. Вже бачив лица, які сопіли з задихання, вже чув сопух, який нісся від перепочених тіл. Хотів наново набити кріс і — не найшов уже набоїв. Оглянувся й замітив, що й товариші вже не стріляють, ще лише деякі. Відчув жах. Але якась думка додала йому сил і викинула в гору.

Він вискочив на насип і з розмахом вбив свій штик у груди надбігаючого ворога. Кріс потягнув його тендітне, слабе тіло за собою. Мало що не впав під ноги наступаючій лаві. В останній хвилині відбив спрямовані на себе штики і вспів ще розпороти черево якомусь великанові. Але тут прошило його тіло кілька штиків. Один салдат підніс його високо вгору й відкинув взад під ноги тим, що надбігали юрбою.

А тимчасом на насипі за прикладом Левка стояла вже ціла сотня. І не довго тішився смертю Левка паний матрос. На його голову впав з розмахом приклад кріса. На насипі на місці Левка стояв Ігор...

Останній з козацького роду.

(Нарис).

Ігор швидкими кроками міряв довжину й ширину своєї кімнати. В думці укладав собі слова й речення, якими повідомить батька про своє рішення. Він знав, що не найде спротиву. Аджеж в їхньому роді живі ще були козацькі традиції. Смерть на полі бою вважалася до недавна призначенням та щастям мужчин. А літа неволі не вспіли зігнути плечей гордих нащадків козацького старшини. Про його геройські подвиги під Конотопом* чув Ігор ще малим хлопцем.

Ігор не помилявся. З насупленими бровами слухав його батько. Важку думу думав. Але вислухавши сина, підняв руку благословити його на святе діло: „Хай хоронить тебе Почаївська Божа Мати! Йди — і вертай побідником!“ В останніх словах дзвеніла дроз зворушлива.

* Конотоп це місцевість, під якою гетьман Іван Виговський побідив москалів, кладучи трупом 30 тисяч кацапів.

Ігор розумів батька. Як 1905 р. революція сколихнула вперше російською імперією, впав в часі вуличної демонстрації від куль російського салдата найстарший Ігорів брат. Був тоді щойно молодим гімназистом, але вже брав живу участь в житті тайних гуртків тодішньої молоді.

Середущого в часі виповідження великої війни покликали до салдатів. Мав він боротись з „австрійцями“ за Росію... Йому — одному з нечисленних — осоружною була ця думка. Не думав проливати своєї крові за Росію! Але головне це було те, що в рядах „австрійців“ були також українці. Не міг він уявити собі, як зможе він стріляти до тих лав жовнірів, що серед них можуть бути його брати. Тому при першій нагоді перейшов і дав себе взяти в полон. Два роки просидів він в таборі полонених. Але на табор впала пошесть. Не оминула вона Ігорового брата. Він помер.

Ігор був останній в роді, що чесно служив цілі століття Україні. Ігор знав, що батько в цій хвилині про те думав і що одночасно згадував мертвих синів.

„Иди! Иди й пімсти смерть твоїх братів!“ — кинув він крізь затиснені зуби!

І Ігор його розумів. Бо його батько від тринадцяти літ не всміхався, хоч давніше знали його з веселої вдачі, бо батько по одержанню вістки про смерть другого сина згорбився й посивів. Але ніколи не стратив блиску карих очей. І Ігор виростав в бажанню мести. Він не сміявся, як всі його ровесники, він не був говіркий, він бувало на годині російської історії затисне кулаки й сидить, не ворухнувшись.

І тепер прийшов для Ігоря час! Він змалку заправляв до нього своє тіло, яке не боялось трудів ані невигод. Кожну вільну хвилину використовував він до вправ, руханки, спорту. Не диво, що був він дужчий, кремезніший, вищий від товаришів, що був видержалий на мороз, голод, спрагу. Його поважне лице було все спалене від сонця й вітру. Його легені не задихувались у бігу; його ноги не томилась довгим ходом.

Останньої ночі також не хотів він дармувати. Витягнув найденний недавно револьвер, чистив його, розбирав, оливив і добирав куль, складаючи їх до магазинків. Всежтаки револьвер і кулі стрільцеві у війні знадобляться...

Не спав тієї ночі й його батько. Боролася в нього батьківська любов і почуття обов'язку. Але другого дня він по мужеськи попрощав сина. Дав поцілувати руку й пригорнув сильно на хвилинку до грудей. Але найвправніше око не помітило би в нього зворушення. Таксамо й Ігор виглядав назовні зовсім спокійний...

...А під Кругами помагали Ігорові духи його предків. Він скоро, враз із товаришами вистріляв всі свої кулі. А потім вискочив на насип. Зараз на початку пімстив смерть свого друга й товариша Левка. Йому лекше ніж слабим і невірбленим тілесно товаришам було відбивати важкі удари крісів. Біля нього падали без зойку або з криком поколені більшовицьким штиком або важко ранені товариші й воєни, а він стояв неповорушно. Він не памятав скільки ран чи ударів

завдав своїм крісом, не знав числа вбитих ані ранених собою ворогів. Він бачив лише кров, що скапувала з його штика й помічував іноді, як пошпортувались при наступі на нього вороги на трупах своїх товаришів.

Вже остав лиш Ігор з кількома товаришами. Зв'язок перервався. Матроси обступили їх навколо. З лютою лайкою взивали вони їх піддатись. Цеж було безумство, щоби цих кількох недобитків вдержалось. Вже хотіли знесилені й збайдужілі з утоми Ігореві товариші кинути кріси. Вже Ігор спливав кровю. Ворожий штик роздер йому шкіру на лиці. Але Ігор очима здержував товаришів.

А як смерть не приходила й як Ігор побачив, що його живим возьмуть в полон, відкинув кріс. Вийняв з кишені револьвер, який так пильно чистив останньої ночі в хаті, й вистрілив собі в голову. Не міг дати себе на наругу ворогам.

Його вчинку не записали окремо літописці, але його вчинок зложився на безсмертній чин Крутів. Його безображеного лица ніхто ніколи не розпізнав і ніхто не найшов його тіла. Як безіменний жовнір спочив він в могилі — він один із тисячів — він останній з роду, який чесно трудився для України.

А як прийшли до Києва вісті про погром під Крутами, ніхто не побачив більше Ігорового батька. Він не розвідував, не питав, не шукав свого сина. Він знав, що його між живими нема. Лише глухі вісті оповідали про сивого старця, який тайком вбивав чекістів по заливі Києва червоними військами. По повороті українських військ вступив він до армії й перебув в її рядах вірно аж до часу її відходу з України. Казали, що не чіпалася його ні куля ні зараза. Як лютував тиф, він ходив здоровий і цілий між німеччинами козаками. По відступі українських військ він знов не спочивав. Ці самі глухі вісті говорили про сивого повстанця з „Холодного Яру“.* Він провадив найбільше очайдушні нальоти на більшовицькі війська. Не було для нього не можливих завдань. Щойно під кінець кривавих змагань захопили його більшовики підчас одного нальоту. Розправилась з ним Чека.

Останній привіт Україні.

(Нарис).

Іх було двадцять сімох: обдертих, босих, окривавлених, до краю виснажених, але гордих.

Іх непокоїла думка про долю України, але ані хвилини не думали вони про себе.

Іх провадили скованих, полонених, виславлених на обиди, наругу й насмішки товпи, але незломних.

Не зрадили вони золото-блакитних прапорів, не схилили лицарського чола перед наїзником, не зігнули по рабськи спина, бо не знали, що це таке покора. Не впали на коліна, не просили життя, пощади, помилуван^я. І хоч заздрили вони внутрі помордованим

братам, що не зазнавали сорому полону, а проте назовні того не зраджували. Ворогам слали вони блиском своїх очей погорду.

С к о н ф і с к о в а н о

Гей! Його рідним ще не світило сонце волі! А він впивався ним, п'янів—захоплювався. І вже не буде могти далі своєю жертвою впливати на хід подій — не буде жити подихом тих мільйонів, які радітимуть спільними радощами й сумувати спільним горем. Радість чи сум? Біль чи щастя — судились його Батьківщині на найближчу мету? Виграє народ, що вже колись у славі володів, — чи буде знов в пониженню терпіти. Ось були нероз'яснені питання, якими жив молодий стрілець **Пипський учень 7 гімн. кляси**, ідучи на смерть! Оскільки легше булоби йому вмирати, якби то так певність, що Україна „струсне Кавказ, впережеться Бескидом і Чорним морем покотить **гомін Волі**“. Якби...

Дійшли на місце. Станули в ряді.

І була хвилина, яка лучається раз на десятки літ:

Пипський сильним голосом зачинає:

„Ще не вмерла“...

І підхоплюють товариші й пісня могутніе й котиться як крилатий вістун кращого Завтра по цілій Україні, складає поклін у Києві й доходить аж до рідних сторін Пипського.

Голосна сальва заглушує слова співу. Скошеним квітом падають без зітхань останні герої на ту землю, якій клялись в останню мінуту добути свободу, віддати душу й тіло.

І в тій хвилині на північ, до Москви лине телеграфічне звіdomлення: **„Дорога на Київ вільна! Приказ виконано! Україну втопимо в морі крові! Ждемо на дальші прикази“!**

А приблизно за два й пів місяця ховали героїв з почестями у Києві. За домовинами йшли: посмучені матері, німі в їхньому болю батьки, суджені, родина, близькі. Лише за домовиною Пипського не було свояків. Але за нею поступало 26 тіней розстріляних із ним юнаків. Але за нею... йшла ціла побідна Україна!

І взяли други-жовняри на дужі рамена домовину й зложили її у спільну братську могилу, у ту „другу святу для кожного українця могилу“, з якої видно і Дніпро і кручі! А потім знову розлилось море крові.

І спить Пипський, слухаючи реву Дніпрових хвиль, і жде нової хвилини зєдиненого чину...

Післяслово.

Минає шіснадцять літ від дня великого Чину героїських студентів, які новою славою вкрили імя України. Багато разів від того часу мінялась історія. Пережили ми хвилини підйому й захоплення. Українська Держава побідно виходила з усяких небезпек — і вже здавалося, що своїм життям заживе. Але переважаючі сили ворогів морем плили на Україну. Раз по раз вступали до столичного Києва то українські, то знову різні ворожі війська. А вкінці прийшли довгі сірі дні. Пережили ми хвилини одчаю й зневіри.

І ясним променем в найгрізніших зневірою хвилинах стали для нас Крути. Про героїв, похованих з почестями після відпливу червоної навали, призабуто в перших роках по наших визвольних змаганнях. Щойно вісім літ тому появляються перші епомини про ту дорогоцінну перлину українських змагань. Память про героїв відживає у зміненому обновленому вигляді — як легенда. І йде вона хуртовиною через українські землі: заходить до селянських хат, до робітничих варстатів, до міщанських родин, до інтелігенції. Проповідають її з амвон у церквах, з трибун на всенародніх зборах, з украшених сцен на святах, академіях, концертах. Проповідають її у читальнях вечорами по важкій праці або таки й в часі самої роботи.

Бо память про Крути стала всенаціональним скарбом, святощами. Заохлюються подвигом молоді й старі, багаті й бідні, православні й католики — всі українці без різниці віку, станової приналежності, професійного заняття, без різниці релігійних переконань, маєткового стану, полу тощо.

Але легенду про чин молоді найбільше поширює молодь. Ось львівське студентство 25. січня 1931 р. постановляє на своєму вічу, що для вшанування памяти героїв переводитиме одноднєвну голодівку в день роковин бою під Крутами. Заощаджені в той спосіб гроші жертвує студентство на політичних в'язнів.

До рішення львівського студентства вже по двох місяцях прилучується ціле студентство. На II. студентській конференції в дні 21. і 22. березня 1931 р. студентство аклямацією приймає резолюцію, яка рішає, що „роковини героїського „безумства“ українського студентства, роковини бою під Крутами, стають від сьогодні українським всестудентським святом“. Рівночасно поширяється на всіх студентів звичай голодівки й грошової жертви на політичних в'язнів.

Вслід за тим „Студентський Шлях“ випускає в 1932 р. масову популярну брошуру про Крути. Її десятитисячний наклад до року вичерпується. Роковини Крутів стають святом цілої націоналістичної молоді. Вже не має майже читальні, яка не уладила бодай відчиту про героїство. До Редакцій націоналістичних органів напливають описи свят, голодівок, настроїв...

Дається відчити бажання дізнатися про Крути все, що лише можна. Поруч із тим гребуть матеріалів до відчитів, рефератів, промов, деклямацій тощо. Юридична ^{пору}стріча з ^{пору}собою випускаємо

чергову брошуру. Вона написана при використанні всіх доступних матеріалів. Зясовує не лише хід подій, але й загальне тло, на якому події проходили. Через те спонукує застановитися над причинами невдачі, побуджує до самостійного думання й до висновків. Багато дечого, що було ще неясним два роки тому, вдалось нам вяснити вже в тому виданню на основі новіших чи пак ново-відкритих джерел. Тому брошура є цікава також для тих, які вже мають попередню.

Але головним нашим старанням було написати цю брошуру в ясний, зрозумілий, приступний спосіб, щоби кожний міг її зрозуміти. Уважали ми, що в той спосіб найкраще віддамо шану пам'яті великих Героїв, як будемо по змозі наших сил змагати до того, щоби не було ані одного українця, який не знавби докладно про Крути. Різномодні черенки, підкреслення, численні титули дозволять легко зорієнтуватися в тексті й улегчують його розуміння. Старалися ми брошуру писати в той спосіб, щоби поодинокі її часті можна було переробити — відповідно до потреби — на реферат, відчит-промову тощо. Долучили ми кілька нарисів, які підкреслюють найсильніші моменти цього творчого зусилля Української Нації. Вкінці віри, ужитий частями, як вступ до поодиноких розділів, — творить замкнену цілість і його можна деклямувати як цілість.

С к о н ф і с к о в а н о

Але щоби остався тривкий пам'ятник тієї національної єдності, якій присвічуватимуть ідеї Крутян, звизаємо прислати всі матеріяли про відбуті свята на адресу нашої Редакції („Студентський Шлях“, Львів, Супінського 21., Український Академічний Дім). Матеріяли зберемо й по-ряду використаємо в пресі. Хочемо знати назви всіх місцевостей, які вшанують пам'ять Крутів; хочемо знати програму й виконавців академій і свят. Хочемо мати відомості про успіхи голодівки й висоту заощаджених і пересланих грошей (гроші можна пересилати також через адміністрацію нашого органу. Висилаючи гроші, треба необхідно зазначити, що вони походять з голодівки).

Щойно збірна зусилля буде гідним вшануванням пам'яті тих, які наповнили нас новою вірою й які вказали нові шляхи в Майбутнє...

Одинока своєрідна й найліпша паста до взуття
„ЕЛЕГАНТ“ КОНСЕРВУЄ Ш К І Р У

Жадайте лише сеї пасті. — Адреса: Львів, Кордецького 51.
 Телефон 60-04.

ЗАПРОСИНИ ДО ПЕРЕДПЛАТИ

ВИДАВНИЦТВО „СВІТ ДІТИЙ“ У ЛЬВОВІ
видає від 1 січня 1934

„ДІТОЧУ БІБЛІОТЕКУ“

(яка досі виходила через 14 літ неперіодично)

ЩОМІСЯЧНИМИ ВИПУСКАМИ В ДОРОЗІ ПЕРЕДПЛАТИ

щоби в той спосіб улекшити пропаганду дитячої літератури по шкільних, читальняних та парохіяльних бібліот. у цілому краю.

В РОЦІ 1934 ВИЙДЕ 12 КНИЖЕЧОК:

1. Лепкий Богдан: „Казка про Ксеню і 12 місяців“, з 20 образками Михайла Фартуха.
2. Серета Михайло: „Петрусь Шкода“ — іст. оповідання з часів Дорошенка, (з 10 образками М. Фартуха).
3. Таранько Михайло: „На Шевченкові Роковини“. — (Збірка деклямацій, дитячих рефератів та промов на Шевченківські Свята).
4. Кочовський Франц: „За Рідний Край“ — збірка оповідань про геройські діти з недавно минулих днів (з 20 образками Петра Андрусіва).
5. Вільшенко Ярослав: „Мандрівка Мишки - Гризикнижки по Львові“ — з образками Мих. Фартуха. (Це незвичайно інтересний опис усіх наших інституцій і установ).
6. Хронович Володимир: „Іванків День“ — цікаве оповідання з життя сільського школярика з численними образками.
7. Магир Микита: „Казка про Золоту Рибку“ — віршована перерізка Пушкінової поеми, з образками Романа Чорнія.
8. Чмелик Олесь: „Богданчик-Пустунчик“ — весела казочка віршом про сільського пустія, з образками А. Манастирського.
9. Таранько Михайло: „Малий Декляматор“ — перший збірник деклямацій на всякі торжества для дітей.
10. Історія України для дітей — I. Княжі часи.
11. Історія України для дітей — II. Гал.-Володимирська держава.
12. Історія України для дітей — III. Козаччина.

Кожда книжечка матиме найменше 4—5 аркушів друку (це є: 64—80 сторінок), формату 16° і буде обильно ілюстрована.

Передплата цілорічна на 12 книжок стоїть 5 зл.

„ піврічна „ 6 „ „ 3 „

„ квартална „ 3 „ „ 2 „

Для Чехословаччини — 25 корон для Румунії — 150 леїв;
для Америки й Канади — 1½ доляра на цілий рік.

Замовлення посилати на адресу:

ВИДАВНИЦТВО „СВІТ ДІТИЙ“ ЛЬВІВ, ЗІМОРОВИЧА 3.

ОДИНОКА УКРАЇНЬСЬКА СПОРТОВА СКЛАДНИЦЯ КООПЕРАТИВА ПЛАСТ Львів, Городецька 95

порушає все руханково-спортове приладдя і виряд. кра-
вого і заграничного виробу з таких ділянок спорту:

Літний сезон: Легкоатлетика, спортові гри і забав
мячеві гри (копаний мяч), ситківка (теніс), наколесництво
мандрівництво, водні спорти.

Зимовий сезон: Лещетарство, совгарство, гаківк
санки — Бокс, шерм.

Домагайтеся
оферт
і цінників

Спортові нагороди: Дипльоми, жетони, чаші і в
знаки. — Спортова література.

Здорові, поживні, смачні, дешеві **ВУДЖЕНИКИ**

тільки з першорядної загаль
званої української вудженя

ТЕОДОРА ПЯВКИ

Львів, Руська 16. Тел. 59-74. — Львів, Личаківська 87. Тел. 89-7

Українські спортовці памятають і другим розказують, що тіль
своя фірма Теодора Пявки дасть добрий товар по дешевій ці

Рятунковий човен на морю грає ту саму
ролю, що життєві забезпечення в нашій буден-
щині. Чим більше непевною є ця буденщина,
тим потрібнішим є життєве забезпечення, яке
переводять усі Українці в своїм Товаристві

КАРПАТІЯ Львів, Ринок 38

Не купуйте чужі вироби.

коли можете дістати всюди тільки
найкращі цукорки, помадки, торти,
медівники, маківники, чайники,
бішкоти виробу одинокої україн-
ської парової фабрики

„ФОРТУНА НОВА“

у Львові, Кордецького 21-23.

Перемо білля і ми-
ємося лише милом

Шиемо нитками

Світимо лише
електричними
батеріями

ЦЕНТРОСОЮЗ